

УДК 811.133.1'42:82-3(045)

**СЕМІОТИКА ТВОРЕННЯ МОЖЛИВИХ СВІТІВ
У НАРАТИВНОМУ ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
(ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Савчук Р. І.

У статті представлено основні підходи до осягнення та застосування визначальних ідей семантики можливих світів у дослідженні й інтерпретації художнього тексту. Пропонована розвідка присвячена розкриттю провідних положень і принципів модальної та формальної логіки, теорій модального реалізму та посибілізму у творенні та реконструюванні можливих світів у прозовому творі. З метою визначення специфіки маркування та текстуалізації мислимих станів буття, вибудованих у наративному просторі художнього тексту, чималу увагу приділено з'ясуванню сутності можливих світів із позицій семіотичної теорії.

Ключові слова: можливий світ, семантика можливих світів, художній світ, мислимий стан буття.

В статье сделана попытка представить основные подходы к постижению и применению фундаментальных идей семантики возможных миров в исследовании и интерпретации художественного текста. Предлагаемая работа посвящена раскрытию базисных тезисов и принципов модальной и формальной логики, теорий модального реализма и посибилизма в процессе создания и реконструирования возможных миров художественного произведения. С целью определения специфики маркирования и текстуализации мыслимых состояний бытия, сконструированных в нарративном пространстве художественного текста, особое внимание уделено выяснению сущности возможных миров с позиций семиотической теории.

Ключевые слова: возможный мир, семантика возможных миров, художественный мир, мыслимое состояние бытия.

The paper presents the main approaches to the comprehension and the application of principal ideas of possible world semantics to the literary text studies and interpretation. Essential statements and principles of modal and formal logics, theories of modal realism and possibility in creation and reconstructing of possible worlds of a literary text have been revealed. For the purpose of determining the specificity of designation and verbalization of conceivable state beings in the narrative space of a text the main attention is also paid to finding out basic nature of possible worlds in its semiotic dimension.

Key words: possible world, possible world semantics, fictional world, conceivable state being.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан мовознавчої науки вирізняється наявністю широкого спектру розвідок, виконаних у межах поєднання кількох напрямів або підходів до аналізу мови, мислення й літератури [4, с. 18]. Поняття “можливого” стало знаковим і показовим у дослідженні прозового тексту, зважаючи на те, що застосування основних ідей і принципів модальної логіки, зокрема й теорії модального реалізму, дало змогу глибше пізнати й реконструювати приховані смисли у семантичних надрах літературного твору.

Актуальність статті пояснюємо необхідністю узагальнити та систематизувати основні способи побудови або маркування можливих світів у художньому творі з позицій логіко-філософських теорій, традицій логіко-семантичного, концептуального та семіотичного підходів у трактуванні семантики можливих світів.

Мета розвідки полягає у з’ясуванні й окресленні сутності можливих світів у контексті інтерпретації створеної у тексті оповідної реальності. Йдеться також про осягнення мислимих станів буття з погляду семіотики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У семантичному просторі мови виокремлюються мікросми, які не є копіями того, що існує й розвивається у дійсному світі [14, с. 18]. Такі розумові (домислювані)

універсуми й називаються *можливими світами*. Лишаючись категорією модальної логіки, вони дають змогу встановлювати істинність або хибність модальних висловлень. У формальній логіці висуваються ідеї про те, що *можливі світи* існують не поряд зі світом дійсності, а складають його у сукупності [8, с. 160]. За твердженням одного з основоположників семантики можливих світів фінського філософа Яакко Хінтікка, *можливий світ* слід трактувати як *можливий стан справ* по відношенню до суб'єкта, який міститься у реальному світі й проектує власне “я” в інші розумові простори [16, с. 70–75]. Протиставивши істинність логічну й істинність фактичну як логічну необхідність і логічну можливість, німецько-американський філософ і логік Рудольф Карнап співвідносить логічну необхідність із описом *стану* в усіх можливих світах [5, с. 266–268]. Таким чином, відповідно до Карнапівського розуміння, можливі світи постають *описами станів, множинністю альтернативних світів* або альтернативних станів світу [9]. Реальний світ має фізичний характер, *можливий* як мислимий – не відображає реальний стан справ [2, с. 4], а отже він може бути лише альтернативним щодо наявного [10].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Першу концепцію кореляції реального і можливого запропонував і розвинув німецький філософ і математик Г.В. фон Лейбніц, у теорії якого всі можливі світи можуть бути осягненими як *мислимі й потенційно можливі стани світу*, що існують в уяві Творця [7, с. 134–136]. При цьому дійсний стан речей є одним із можливих, а реальний світ є найкращим із можливих [8, с. 158]. Розбудова цієї теорії можливих світів викликана розвитком модальних та інтенціональних логік [9], які, з огляду на різні дослідницькі інтерпретації, серед основних характеристик можливих мікрокосмів виділяють альтернативність, співвіднесеність і множинність. Аналіз таких термінопонять, як можливість / неможливість / імовірність / необхідність серйозно вплинув на філософів, які розмірковували над тим, чи

існує загалом гіпотетично можливий універсум і в якій формі. Сучасна філософія, поглиблюючи теорію можливих світів, постулює ідею того, що *можливий світ* є епістемологічною сутністю [3, с. 103], а отже одним із варіантів бачення реального світу, що конструюється для взаємодії людини з дійсністю [там само, с. 102].

Із середини 70-х років ХХ ст. теорія можливих світів активно застосовується такими зарубіжними філософами та текстологами, як Д. Льюїс, У. Еко, Т. Павел, Л. Долежел, М.–Л. Раян у осягненні ними ймовірного багатосвіття літературного твору. Художній текст як *вигадка*, як дещо створене в уяві, чого немає і не було в об'єктивній реальності, висуває багато запитань, серед яких найбільш дискусійним лишається положення про те, яким чином реально не існуючий мікрокосм може володіти певною дійсністю й функціонувати у термінах вірогідності по відношенню до інших його елементів або складників [20, с. 327].

Зауважимо, що семантика можливих світів спровокувала чимало суперечок щодо сутності й загалом існування можливих світів. Твердження про те, що *можливі мікрокосми* є певним буттям, яке піддається квантифікації [там само, с. 330], спонукало науковців визнати наявність цих можливих універсумів. Приміром, модель американського філософа і логіка Сола Аарона Кріпке вибудовується на ідеї про *множинність* можливих мікрокосмів, які є деякими абстрактними точками співвідношення мови й світу [6, с. 32]. При цьому, *дійсний* універсум виступає одним із рівнозначно можливих світів, що пов'язані між собою бінарними відношеннями *досяжності* (альтернативності) за допомогою таких модальних операторів, як *необхідність*, яка може бути істинністю у всіх мікрокосмах, досяжних із даного, і *можливість* як істинність хоча б в одному із світів, досяжних із даного [там само].

Інший американський мислитель, Девід Льюїс висунув онтологічну інтерпретацію семантики можливих світів у межах теорії модального

реалізму, основною тезою якої лишається гіпотеза про те, що *можливі світи* є такими ж реальними, як дійсний універсум [19, с. 84–91]. *Можливий мікрокосм* актуалізується, зважаючи на те, що можливість і дійсність властиві одному й тому ж світу [там само], а визначення того, що виступає у даному мікрокосмі дійсним або можливим залежить від контексту висловлювання [там само], тобто від того, в якому зі світів воно має місце. Застосовуючи основні положення теорії модального реалізму до художніх текстів, філософ наголошує на тому, що референційний статус художніх висловлень не залежить від існування / не існування предметів їхньої референції, однак зумовлюються світом, якому приписуються (до якого реферують) ці висловлення [там само, с. 150].

Під впливом логіко-філософських концепцій *можливий світ* трактується як множинність *потенційних універсумів*, які проектується на світ дійсний [12]. Розробляючи основні техніки й методикку лінгвістичного інтерпретаційного аналізу реалізації можливих світів у художньому тексті, російська дослідниця Г.В. Новікова стверджує, що, з одного боку, семантика можливих світів об'єктивується через категорії можливості / необхідності / дійсності, а з іншого враховує аналіз актуалізованої ситуації [13, с. 103]. З точки зору внутрішньої референції художній світ письменника постає *дійсним універсумом*, відносно якого автор актуалізує семантичний простір можливих світів у термінах *потенційності / нереальності / ірреальності*, що детермінують модальний аспект категорії *можливості* [там само]. У контексті зовнішньої референції можливий світ є альтернативою дійсного, а отже результатом деякої трансформації онтології реального макрокосму [там само].

Вважають, що аналіз відповідності зображеного об'єкта до існуючого в навколишньому світі, його тотожності у реальному й можливих світах піднімає питання про співвіднесеність дії, про яку йдеться, з дійсністю та про відношення мовця до повідомлюваного [8, с. 166] як засіб і середовище

формування таких світів [2, с. 18]. На цьому принципі наголошує російський філософ, культуролог і лінгвіст М.Н. Епштейн, просуваючи свою концепцію *посибілізму* [17] як ідею того, що *можливе* постає особливим модусом “*можестування*”, оскільки не є ні певною реальністю, що характеризується власним часо-просторовим континуумом або фізичною протяжністю, ні умовною фікцією, котра відтворює через деякі символічні форми реальність [там само].

Питання про те, яким чином мова допомагає категоризувати та концептуалізувати світ (реальний чи можливий), лишається предметом численних досліджень [1, с. 3], зокрема й когнітивно-поетологічного спрямування. Приміром, стверджують, що *можливий світ*, абстрагований свідомістю і закріплений у відповідних номінативних одиницях, є результатом креативної діяльності письменника як когнітивного процесу, внаслідок якого частина креативних процесів вербалізується номінативними одиницями, що утворюють *мовну картину можливого світу* [там само, с. 4–5]. При цьому, *можливий світ* художнього твору містить не лише автентичну можливу картину світу, а також концептуальну й мовну, в основі котрих лежать концептуальна й мовна картини реального світу, поєднання яких відносить читача до специфічних позатекстових галузей знань і досвіду [там само, с. 6].

У сучасній лінгвістиці існує практика трактувати *художній світ* як *різновид можливих світів* у їх узагальненому логіко-філософському значенні [11, с. 138], однак, за твердженням Г. Вайдахера [24, с. 64], *художні світи* є дечим іншим, аніж *можливі мікрокосми*. Відмінність полягає в тому, що останні постулюються як альтернативно можливі, однак неактуалізовані наслідки стану справ або ситуацій [там само, с. 9]. Водночас художні світи виступають можливими або неможливими ситуаціями чи наслідками стану справ, які можуть бути актуалізованими / неактуалізованими в художньому світі [там само]. Художні мікрокосми є внутрішньо-модельованою

структурою, в якій виокремлюють актуальний світ [там само, с. 64], що постає реальним для персонажів або таким, що підпорядковується оповідачеві / герою.

Зарубіжні текстологи, зокрема італійська дослідниця французького прозового тексту Нансі Мюрзії навпаки вважає, що зближення понять *художнього вимислу й можливого світу* ґрунтується виключно на ідеї правдивості художньо-вигаданих (фікційний) висловлень [20, с. 328]. Зважаючи на те, що *можливий світ* осягається як деякий *логічно можливий мікрокосм і мислимий варіант* реального перебігу речей [там само], *можливі світи* є способами того, яким дійсний світ міг би бути у загальних рисах або його вигаданими станами. Саме з цієї точки зору й виявляється спорідненість між *можливим світом* і *художнім вимислом*, оскільки останній може ставати одним із варіантів реального універсуму.

Американська дослідниця М.–Л. Раян розробила модель децентрованої інтерпретації можливих світів [21; 22], у термінах якої художній світ представляє собою деякий універсум, створений автором, у середині якого персонажі вибудовують індивідуальні репрезентації реальності [там само]. При цьому, за допомогою *рецентрації* [21, с. 58], тобто переміщення параметрів реального світу в бік альтернативного можливого, можливий світ стає тимчасово реальним. Одними із концептотвірних положень у теорії М.–Л. Раян виступають тези про *відносну схожість* (« la similarité relative ») [22, с. 403-422] між усіма можливими світами та *принцип мінімального відхилення* (« le principe de l'écart minimal ») [там само], який корелює з тими літературознавчими або філософськими теоріями, що пояснюють художній вимисел у термінах мімезису [20, с. 339]. За цим твердженням, референція настільки “працює” у можливих вигаданих (фікційних) мікрокосмах, наскільки вони ймовірно можливі по відношенню до реального світу [22, с. 403-422]. На *принципі реальності* « le principe de réalité » вибудовує свою концепцію сучасний американський філософ Кендол Уолтон, який загалом

визначає художню літературу як гру уяви [23, с. 144], а підґрунтя породження й осягнення твору вбачає у фантазії / уявленні про те, що речення художнього тексту стосуються реальних об'єктів і характеризують або описують їх [там само], оскільки правила “забави”, яку обирає читач, зобов'язують його сприймати різні неможливі речі як *істинні*. На особливу увагу заслуговує ідея дослідника про те, що реальний читач проектує у вигаданий світ художнього твору своє Я-уявне (*moi fictionnel*) [там само, с. 152–154], тим самим уможлиблюючи й пояснюючи його присутність у подіях та/чи діях, які розгортаються у вигаданому мікрокосмі.

Чеський філолог Любомир Долежел осягає *можливі світи* з погляду семіотичної теорії, вважаючи останні результатом виключно текстової діяльності [18, с. 20]. При цьому, на думку науковця, в художній літературі існують тексти, що репрезентують реальний світ (*world-imaging-texts*) й ті, що його вибудовують / творять (*world-constructing-texts*) [там само]. *Можливий світ* постає, у такому разі, *деяким ментальним образом* [там само], такою собі “мисленневою картинкою” письменника, над якою читач може розмірковувати і яку він пізнає завдяки власному досвіду.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на тому, що незважаючи на чималу кількість мовознавчих і філософських праць, присвячених проблематиці можливих світів, недостатньо уваги приділено внутрішньоструктурному аналізу можливих мікрокосмів у породженні додаткових сем, які актуалізують розмаїття авторських інтенцій і кодів, зокрема й наративного, у семіотичному конструюванні текстової дійсності. З погляду семіотиків, *можливий світ* є універсумом, який складається з предметів, індивідів, сутностей, що відповідають *інтенціоналам* будь-якої мови [15, с. 21], адже він створюється мовними засобами. *Можливий світ* вибудовується за законами логіки, завдяки чому є внутрішньо доцільним і логічним [там само, с. 22], однак його *інтенціонали* не завершені

екстенціоналами, зважаючи на те, що для них немає необхідності відшукувати існуючі об'єкти в актуальному світі [там само, с. 22].

Конкретизуючи специфіку семіотичного конструювання *можливих світів* у наративному просторі художнього твору, процитуємо основні чотири позиції, наведені російським науковцем, семіотиком О.Є. Бразговською, які видаються нам найбільш релевантними у цьому питанні. По-перше, будь-який *можливий світ* має виключно знакову (текстову) сутність, оскільки ймовірною формою його існування є лише текст [3, с. 103], а тому *можливий світ* – це завжди текстова альтернатива реальному універсуму. По-друге, *можливий світ* зароджується у результаті референції до певних об'єктів із подальшим їх звуковим відображенням. У разі, якщо йдеться про предмет, який мовець ніколи не бачив у реальності, все-одно у процесі творення й наступної номінації він керується тим, що існує або тим, що було сприйнято ним раніше. Ця теза цілком суголосна ідеї О.Є. Бразговської про те, що референтом *можливого мікрокосму* є уявлення про відому дійсність [там само]. Крім того, *можливі світи* вибудовуються певним *мовним каркасом* (Р. Карнап), зважаючи на те, що вони творяться у процесі мовної гри [там само]. Саме мовний каркас дає змогу робити припущення щодо дійсного існування мислимого стану буття, оскільки з погляду семіотики існує лише те, що стало мовним знаком.

Нарешті, лінгвістичні способи маркування *можливих світів* визначаються інтенціями автора й зводяться до таких операцій, як: вибір референта відображення, що й визначає різну онтологію *можливих світів*, оскільки референт може бути як частиною реального універсуму, так і об'єктом гіпотетичної допустимості; номінація референта відображення; прозора / непрозора вказівка на об'єкт референції; актуалізація об'єктів, які описуються (їхня предикація) [там само, с. 105] та мовна асиметрія, що реалізується через надання іменам невластивих предикативних знаків.

У термінах семіотичної теорії, творення *можливих світів* постає маркуванням мікрокосмів, які не є онтологічно автономними від дійсності [там само, с. 107], оскільки навіть ті об'єкти, що відзначаються нереалістичністю з погляду актуального буття, відсилають до атрибутивних характеристик, які повністю або частково співвідносяться з об'єктивно існуючою дійсністю.

Література:

1. Александрук І. В. Вербалізація можливих світів у жанрі фентезі (на матеріалі сучасних англійських та американських авторів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / І. В. Александрук. – Х., 2011. – 18 с.
2. Бабушкин А. П. Возможные миры в семантическом пространстве языка / Анатолий Павлович Бабушкин. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2001. – 86 с.
3. Бразговская Е. Е. Языки и коды. Введение в семиотику культуры : [уч. пособие] / Елена Евгеньевна Бразговская. – Пермь : Пермск. гос. пед ун-т., 2008. – 201 с.
4. Денісова Д. Д. Підходи до вивчення можливих текстових світів у сучасній лінгвоконцептології / Д. Д. Денісова // Перекладацькі інновації : матеріали III Всеукр. студ. наук.-практ. конф., м. Суми : СумДУ, 2013. – С. 13– 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua>.
5. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике / Рудольф Карнап. – М. : Изд. иностр. л-ры, 1959. – 384 с.
6. Касаткин А. В. Два подхода к построению семантики возможных миров / А. В. Касаткин // Известия Уральск. федерального ун-та. – Серия 3, Общественные науки. – 2012. – № 1 (100). – С. 32–37.
7. Лейбниц Г. В. Опыт теодицеи о благости Божией, свободе человека и начале зла / Г. В. Лейбниц // Г. В. Лейбниц. Соч. в 4-х т. – Т. 4. – М. : Мысль, 1989. – С. 49–414.

8. Лисенко Н. Є. Можливі світи в художньому текстовому макрокосмі (на матеріалі творів М. Леві та Е.–Е. Шмітта) / Н. Є. Лисенко // Романські студії початку XXI століття : текстові концепти, нарратив, можливі світи : [кол. моногр.] / О. М. Кагановська, Г. М. Каратєєва, Р. І. Савчук та інш. – К. : Вид. центр, 2012. – С. 158–180.

9. Ніка О. І. “Можливі світи” і мовна концептуалізація / О. І. Ніка // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – 2005. – Вип. 12. – С. 8–16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apy1_2005_12_4.

10. Новейший философ. словарь / [сост. и гл. ред. А. А. Грицанов]. – Минск : Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.alleng.ru.

11. Новикова А. В. К вопросу о взаимодействии художественного мира и возможных миров / А. В. Новикова // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. – 2013. – № 7 (49). – С. 138–145. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vestnik.pstu.ru.

12. Новикова А. В. Лингвистический анализ реализации возможных миров в художественном тексте : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. В. Новикова. – Челябинск, 2010. – 20 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com>.

13. Новикова А. В. Референциально-ситуативный анализ семантики возможных миров / А. В. Новикова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – Вып. 26. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/referentsialno-situativnyy-analiz>.

14. Олейникова Г. А. Композиционно-речевые средства выражения иномирия в англоязычном научно-фантастическом тексте : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Галина Александровна Олейникова. – Одесса, 2009. – 196 с.

15. Степанов Ю. С. Вводная статья. В мире семиотики / Ю. С. Степанов // Семиотика. Антология : [сост. и общ. ред. Ю. С. Степанов]. – М. : “Академический Проект”, “Деловая книга”, 2001. – С. 5–2.

16. Хинтикка Я. Логико-эпистемологические исследования. Логика и методология науки : [сб. избр. ст. / Пер. с англ.] / Яакко Хинтикка. – М. : Прогресс, 1980. – 448 с.

17. Эпштейн М. Н. Философия возможного / Михаил Наумович Эпштейн. – СПб. : Алетейя, 2001. – 334 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://society.polbu.ru/epstein_possiblephilo/ch04_i.html.

18. Doležel L. Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds // Lubomír Doležel. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1998. – 352 p.

19. Lewis D. De la pluralité des mondes / David Lewis : [trad. de l’anglais par M. Caveribère et J.–P. Cometti]. – P. : Éditions de l’éclat, 2007. – 410 p.

20. Murzilli N. De l’usage des mondes possibles en théorie de la fiction / Nancy Murzilli // Klesis – Revue philosophique, 2012 : 24 – La philosophie de David Lewis. – P. 326 – 351. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.revue-klesis.org.

21. Ryan M.–L. Cosmologie du récit des mondes possibles aux univers parallèles / Marie–Laure Ryan // F. Lavocat. La théorie littéraire des mondes possibles. – P. : CNRS éditions, 2010. – P. 53–81.

22. Ryan M.–L. Fiction, Non-Factuals, and the Principle of Minimal departure / Marie–Laure Ryan // Poetics. – 1980. – № 8. – P. 403–422.

23. Walton K. Mimesis as Make-Believe. On the Foundations of the Representational Arts / Kendall Walton. – Cambridge : Harvard University Press, 1990. – 450 p.

24. Weidacher G. Fiktionale Texte – Fiktive Welten : Fiktionalität aus text-linguistischer Sicht / Georg Weidacher. – Tübingen : Narr Francke Attempo Verlag GmbH, 2007. – 260 p.

Savchuk Ruslana. Semiotics of possible worlds’ creation in the narrative space of a literary text: (theoretical aspect)